

PASSA PORTA LEZING 2012

door Alain Mabanckou

Lof der grenzen

Op de vraag of emigreren – me verplaatsen – van invloed is op mijn schrijven, kan ik onmogelijk een duidelijk en afdoend antwoord geven. Waarschijnlijk omdat ik er meer en meer van overtuigd ben dat reizen, grenzen overschrijden, mijn angsten voedt en helpt vorm te geven aan een imaginair land dat uiteindelijk op mijn land van herkomst lijkt. Mijn persoonlijke innerlijke zoektocht, mijn kijk op het universum zijn in het geding. Ik heb lang geleden besloten me niet af te sluiten, een open oor te hebben voor 'het geluid en de drift' van de wereld, de dingen nooit op een verstarde manier te bekijken.

Ik ben geen schrijver geworden omdat ik geëmigreerd ben, maar ik ben wel anders tegen mijn vaderland aan gaan kijken zodra ik er was weggegaan. In mijn eerste geschriften, die allemaal in Congo zijn ontstaan, was ik me ervan bewust dat er dingen ontbraken, dat mijn personages afgezonderd waren van de buitenwereld, nauwelijks konden ademhalen en meer ruimte van me eisten. Mijn emigratie heeft ertoe bijgedragen om die innerlijke onrust te versterken die volgens mij ten grondslag ligt aan elk creatief proces. Je schrijft omdat 'er iets scheelt', omdat je bergen zou willen verzetten of een olifant door het oog van een naald wil laten kruipen. Schrijven wordt dan tegelijk een zich vestigen, een stem in de nacht en een oor dat gespist is op de horizon...

Geboren in Afrika, in Congo-Brazzaville, heb ik een groot deel van mijn jeugd in Frankrijk doorgebracht, voor ik in de Verenigde Staten ben gaan wonen. Congo is het land van de navelstreng, Frankrijk het tweede vaderland van mijn dromen en Amerika een plek vanwaar ik naar de sporen van mijn omzwervingen kijk. Die drie geografische gebieden zijn

voortaan nauw verbonden en soms weet ik niet meer in welk werelddeel ik ga slapen of zit te schrijven.

Mijn collega en vriend Dany Laferrière zegt me altijd, met de ironische verve die we van hem gewoon zijn: 'Een schrijver zou in een stad moeten wonen waar hij niet van houdt.'

Ik vat die uitspraak op als een uitnodiging tot afstand nemen, als een voortdurende heruitvinding van dat verloren paradijs, verdwaald in wat ons rest aan jeugdherinneringen.

Ik hou van alle steden die ik doorkruis, ik ben gefascineerd door alle plaatsen die niet lijken op die uit mijn kinderjaren. Ik kom er aan met een hart vrij van zorgen en een hoofd vrij van gedachten. We zijn niet geëmigreerd zolang we ons wezen, onze manieren, onze gewoonten, onze smaak exporteren om ze in ons gastland op te dringen. Doordat de plek waar we wonen zo verschillend is van onze 'natuurlijke omgeving', komen de beelden uit onze eigen kinderjaren, de herrie in onze straten, het leed en de vreugden van onze mensen ons plots weer voor de geest. In het tornadoseizoen krijgen we pas oog voor de voordelen van een blauwe lucht, voor de vlucht van een vrije vogel en de bloesem van een boom waarvan de naam ons ontschiet, tot de dag dat we ons herinneren dat er ook zo een stond achter de hut van onze vader of in een park van Mougali, een wijk in Brazzaville.

In de woestijn beseffen we pas dat de Atlantische Oceaan en de Kongorivier een zegen Gods zijn. Het gevaar zou dus zijn dat we wat een 'emigrant' schrijft, aanzien voor het product van zijn nostalgie. Zelfs als je thuisblijft kun je heimwee hebben. Ik ben niet nostalgisch. Ik ben alleen bang dat ik deze wereld op een dag zal verlaten zonder dat piepkleine detail te hebben gevonden dat ons bindt...

Soms zeg ik wel eens bij mezelf dat ik een Europeaan ben, graag of niet, ongeacht of ik door de zon ben verbrand of niet.

Wat is een Europeaan voor een Congolees? Moeilijk te zeggen. Ik heb lang naar een uitleg gezocht zonder die ooit te vinden. Europa is trouwens een veranderlijk begrip. De strategen, de uitdragers van de utopieën van het eenheidsdenken krijgen er geen vat op.

Zouden Afrikanen niet in staat zijn een eigen definitie te formuleren? Dit is bijvoorbeeld wat het woordenboek *Le Robert* zegt over het woord *Européen*:

1/ Van Europa, van zijn bewoners.

2/ Voorstander van de Europese eenwording.

3/ In Afrika. Gezegd van alle niet-Afrikaanse blanken.'

Europees is dus wat afkomstig is uit Europa, wat betrekking heeft op zijn bewoners. Welk Europa? Welke bewoners? Wie zijn dat dan? Het belangrijkste – en wat mij hier interesseert – is de definitie van Europa die Le Robert aan ons Afrikanen toeschrijft. Voor ons zouden Europeanen alleen 'niet-Afrikaanse blanken' zijn! Afrika zou dus een raciale – maar gelukkig geen racistische – kijk hebben op Europa. Alle 'niet-Afrikaanse' blanken zouden volgens ons Europeanen zijn! Een kwestie van huidkleur, jammer (of des te beter) voor hen! Als je deze 'Afrikaanse' definitie deconstrueert, constateer je dat ze niettemin erkent dat er 'Afrikaanse blanken' bestaan, wie wij 'Afrikaanse zwarten' de 'status' van Europeaan haast zouden ontzeggen!

Deze voorstellingswijze is heel discutabel, omdat ze in hokjes denkt, beperkt, muren optrekt, verdeeldheid zaait, reduceert. Al met al heeft ze maar één voordeel. Er blijkt uit dat wij Afrikanen de subtiliteiten van deze wereld al heel lang doorhebben! Wij hebben die wereld voorbereid op de specificiteiten van de mensen. Wij hebben de gehechtheid aan een gebied en niet die aan een ras in aanmerking genomen. Wij vinden het best om een blanke uit Zuid-Afrika een Afrikaan te noemen. Net als een blanke uit Zimbabwe die nooit ergens anders heeft gewoond.

Daar houdt de relevantie van die opvatting op – als er al sprake is van relevantie. In Zimbabwe legt een president, heerser voor het leven, zich toe op de jacht op blanken, aangezien het wild in de jungle steeds schaarser wordt. Die president herinnert hen eraan dat ze blanken en dus Europeanen zijn, zelfs al hebben sommigen van hen nooit ergens anders gewoond. Voor de dictator, verdwaald in zijn labyrint, zullen alle blanken Europeanen blijven! God heeft dat zo gewild. Wat doet het ertoe dat ze nooit buiten Afrika zijn geweest. En als de blanken worden 'uitgewezen' naar Europa, belanden ze in een fuik, dolen ze rond als staatlozen. In Afrika worden ze met de vinger nagewezen. In Europa worden ze met grote ogen aangestaard. Ze hebben geen enkele band met dat continent, dat niets met hun tropische wereld te maken heeft.

De definitie die Le Robert de Afrikanen toeschrijft, bevat voldoende pikante ingrediënten om de vijandigheid en de terughoudendheid nieuw voedsel te geven. En die ideologie rechtvaardigt de rassenoorlog, de opkomst van haatgevoelens, de systematische onteigeningen die niet het gevolg zijn van een rechterlijke beslissing. Als we de president van Zimbabwe mogen geloven, is Europa verantwoordelijk voor onze ellende. We zouden die man *Le Devoir de violence* van Yambo Ouologuem cadeau moeten doen – in de Engelse

vertaling natuurlijk...

Européén: 'gezegd van alle niet-Afrikaanse blanken'.

Omgekeerd zou je kunnen denken dat Europa het continent is van alle blanke... niet-Afrikanen. Voor de andere rassen is er geen heil. Alleen niet-Afrikanen van het blanke ras zijn Europeanen. Zo worden ontmoetingen tussen mensen, instemming met andermans ideeën, kruisbestuivingen in de geschiedenis uitgevlakt. Zouden ze bij de Aziaten beweren dat Europeanen alle niet-Aziaten van het blanke ras zijn? En hoe zou dat bij de Oceaniërs zijn?

Ik kan me de haast ongerijmde definitie al voorstellen die de Noord-Amerikanen zouden geven: 'Europeanen zijn alle niet-Amerikanen met een blanke huidkleur!' Aangezien Amerika overwegend blank is, en een immigratieland bovendien, zou dat een hoop gedoe geven, talloze bladzijden uit de geschiedenis zouden moeten worden verbrand! Waarschijnlijk is het om de overgevoeligheid van de gemeenschappen af te zwakken dat de Amerikanen benamingen hebben bedacht om iedereen aan de natie te binden, zonder daarom de plaats van herkomst te verdoezelen. Je hebt dus *African Americans*, *Asian Americans*, *Indian Americans* enzovoort. De gevolgen zijn verstrekkend en tonen een samenleving die de handen vol heeft aan haar minderhedenbeleid. De verschillende gemeenschappen leven overigens naast elkaar...

Door de verspreiding van de communicatiemedia hebben we nieuwe contreien, een netwerk over de hele wereld gecreëerd. 'Rome is niet meer in Rome' en dus wordt de schrijver een trekvogel die zich zijn verre land nog herinnert, maar evengoed probeert te zingen vanaf de boomtak waarop hij is neergestreken. Maakt dat trekvogellied nog deel uit van een nationale literatuur? Daar ben ik nog niet zo zeker van, zoals ik evenmin geloof dat de literatuur genoeg zou nemen met een bepaalde plek. Ik zou waar dan ook kunnen wonen, als ik er maar kan dromen en mijn wereld kan herscheppen. Ik ben een schrijver en een trekvogel tegelijk.

Mijn opvatting van *identiteit* reikt veel verder dan de begrippen *territorium* en *bloed*. Iedere ontmoeting voedt me. Het zou zinloos zijn om me te beperken tot een territorium, om geen oog te hebben voor het toegenomen aantal interferenties en bijgevolg voor de complexiteit

van dit nieuwe tijdperk dat ons met elkaar verbindt, los van geografische overwegingen.

Om niet terug te hoeven gaan tot de tijd van Methusalem, zou ik zeggen dat de geschiedenis, vooral die van de kolonisatie, ons heeft geleerd dat een territorium denkbeeldig kon zijn, grenzen kon overschrijden, klimaatschommelingen kon trotseren, talen en rassen kon vermengen. Heeft Frankrijk bijvoorbeeld zijn territorium niet op die manier uitgebreid overzee en een rijk gevormd waarvan de macht en de luister de hele wereld in het oog sprongen? In 1966, tijdens een bezoek aan Martinique, zou generaal De Gaulle ten overstaan van de inheemse bevolking trouwens uitroepen: 'Mijn God, wat zijn jullie Frans!'

In die tijd werd de natie dan ook opgevat in de breedste, ja zelfs ideologische zin van het woord. Ze was gebaseerd op de idee dat ze haar positie in de wereld moest verstevigen. Op de keper beschouwd stellen we trouwens vast dat Frankrijk zich nog steeds uitstrekt tot de overzeese departementen en gebiedsdelen, wat voldoende zou moeten zijn om onze opvatting over het territorium te herzien, tenzij we die verre eilanden alleen beschouwen als zonbestemmingen voor bleekneuzige inwoners van het moederland.

'Rome is niet meer in Rome, het is overal waar ik ben,' schreef Corneille, die zo het idee van een onveranderlijk territorium onderuithaalde. De Franse hoofdstad werd tijdens de bezetting 'verhuisd'. Parijs was niet meer in Parijs, maar in Brazzaville, dat bijgevolg de hoofdstad van het vrije Frankrijk werd, terwijl Radio-Brazzaville veranderde in 'La Voix de la France'.

De historicus Olivier Luciani vat de problemen van die tijd beknopt samen: '...enerzijds legt het vrije Frankrijk de koloniën die de zijde van De Gaulle hebben gekozen sinds de zomer van 1940 buitengewoon zware oorlogsinspanningen op. Anderzijds maakt president Roosevelt er geen geheim van dat hij de koloniale rijken wil vervangen door een systeem van internationaal toezicht.' Frankrijk moest ervoor knokken om zijn 'bezittingen' te behouden, zoals De Gaulle het in zijn *Mémoires* formuleert. Wij Congolezen namen dus deel aan de oorlog als 'een stukje Frankrijk'. In diezelfde hoofdstad zou in 1944 de gedenkwaardige 'Conferentie van Brazzaville' plaatsvinden, waaraan 'hoge koloniale ambtenaren deelnamen, in aanwezigheid van De Gaulle, om hervormingsplannen uit te werken die na de bevrijding van Frankrijk zouden worden uitgevoerd. Het ging erom het koloniale rijk te behouden door een paar kleine wijzigingen door te voeren.'

De vraag rijst of er altijd een tragedie, een wereldwijd conflict voor nodig is om het territorium te ontmythologiseren? In elk geval zullen we een grote stap voorwaarts hebben gezet zodra we inzien dat ieder van ons een stukje van zijn land van oorsprong 'meesleept' en verantwoordelijk is voor de uitstraling en zelfs voor de depreciatie ervan in het buitenland.

In Amerika heb ik vaak Fransen ontmoet die me *werkelijk* als hun landgenoot beschouwden, zodat ik de indruk kreeg dat de Fransen, van welk ras dan ook, in het buitenland eindelijk een ruimere opvatting van het staatsburgerschap gingen hanteren. Alsof we, om beter te kunnen omschrijven wat een natie is, onze eigen stek zouden moeten verlaten en naar een plaats gaan waar onze cultuur eindelijk de essentiële band zou zijn.

Als we het territorium voortaan anders moeten definiëren, dan geldt dat ook voor 'identiteit'. Waarschijnlijk zouden we beter teruggaan naar de oorsprong van dit woord, om te constateren hoe hard de handelaren in angst hun best doen om een veranderlijk begrip te doen ontaarden in een statische ideologie voor de natie, die gedoemd is te mislukken. Kunnen woordenboeken een bijdrage leveren aan deze discussie? 'Identiteit' is ontleend aan het middeleeuws Latijnse 'identitas', dat 'hoedanigheid van wat hetzelfde is' betekent, en op zijn beurt is afgeleid van het Latijnse 'idem'. Identiteit was toen 'de eigenschap van twee identieke objecten van het denken' en werd later 'wat één is'. En *Le dictionnaire historique de la langue française* preciseert dat het woord in de rechtstaal en in het dagelijkse taalgebruik werd gebruikt voor 'het feit dat iemand een bepaald individu is en als zodanig herkend kan worden'. Identiteit hangt, kortom, in de eerste plaats samen met de eigen persoon, met het ik, met het bestaan van het individu in de samenleving. Het maakt de eigenheid van het individu of van de groep uit. Zoals een individu een identiteitskaart heeft, zou een groep er ook een hebben. Maar welke gegevens zouden er dan op de identiteitskaart van zo'n groep moeten staan? Wie zou die gegevens bepalen? Zonder te beseffen hoe ingrijpend de hedendaagse maatschappij is veranderd, proberen ze ons wijs te maken dat sociaal gedrag bij decreet geregeld kan worden. Stemmenronselaars hebben daar misbruik van gemaakt om hun toevlucht te nemen tot archaïsmen en abstracte waarden. Wie zou vandaag de dag kunnen omschrijven wat nationale identiteit is? Als we de voorstanders ervan mogen geloven, zouden we midden in een 'identiteitscrisis' zitten.

Op dat vlak zouden we aan 'zelfuitvinding' moeten doen, om de titel van een werk

van de socioloog Jean-Claude Kaufmann te parodiëren. Kaufmann stelt namelijk voor 'het individu de erkenning, de waardering en de naastenliefde te geven die het nodig heeft om het gevoel te hebben dat hij een volwaardig individu is', want 'het ik is niets zonder de anderen'. Het individu bestaat pas echt als het erkend wordt door de groep, vooral omdat de wet van die groep de grenzen van de individuele bewegingsruimte bepaalt. Bij gebrek aan erkenning door de Franse Republiek zijn er hier en daar verzetshaarden ontstaan. Groepen vaardigen hun eigen wetten uit. Ze hebben het gemunt op degenen die nog nooit in de voorsteden zijn geweest, maar hen vanuit hun elitaire bolwerken wel met de vinger nawijzen. Er zijn 'voorstadsidentiteiten' ontstaan die geen boodschap hebben aan de collectieve normen, die steeds meedogenlozer lijken te worden voor degenen die zichzelf beschouwen als de verschoppelingen van onze tijd.

Het debat over nationale identiteit dat in Frankrijk werd geopend, zal al die ik-crisissen niet hebben kunnen bezweren. Wat is tenslotte die nationale identiteit? Zelfs het staatshoofd, president Sarkozy, kwam er niet uit en bracht het tijdens de verkiezingscampagne niet verder dan: 'Dat is zeggen wat we zijn'. Identiteit is niet zeggen wat we zijn, het is veeleer zeggen wat we zullen worden in de wirwar van die contacten, wrijvingen, volksverhuizingen en dat tijdperk dat zich aandient als dat van de complexiteit van de menselijke soort.

Dat laatste is nog niet tot iedereen doorgedrongen. Ik erger me vaak als sommigen zich Afrika bijvoorbeeld voorstellen als een eenheid, terwijl het even complex is als het Noord-Amerikaanse grondgebied! Jazeker, zoals Amerika een bonte verzameling is van origines en etnieën, is Afrika ook niet zo homogeen als je denkt, en de cultuurverschillen zijn er even opvallend als diegene die je hier kunt aantreffen. Zoals Amerika heeft Afrika secessieoorlogen, slavernij, rassenscheiding, volkerenmoord en noem maar op gekend. Daarbij komt nog de verwarring die wordt veroorzaakt door de etnische groepen en door de westerse ideologie die ons de droom van de superieure neger heeft aangepraat, zoals Duitsland destijds droomde van het Arische ras.

Misschien zullen we moeten wennen aan de gedachte dat het beter zou zijn om het begrip Afrika zelf te herdefiniëren en ons niet meer te beperken tot een geografische, verstarde kijk op het zwarte continent. Als we het in plaats van over Afrika nu eens over de Afrika's zouden hebben, zoals Henri Lopès al heeft aangedurfd in de titel van een van zijn

romans, *Chercheur d'Afriques*, verschenen bij uitgeverij Seuil?

Afrika is niet meer alleen in Afrika. Door uit te zwermen over de hele wereld creëren de Afrikanen nieuwe 'Afrika's', beproeven ze hun geluk, wat misschien een goede zaak is voor de waardering van de culturen van het zwarte continent. Je laten voorstaan op je 'Afrikaanse eigenheid' is een fundamentalistische, onverdraagzame houding. Kan een vogel die de boom waarin hij geboren is nooit heeft verlaten, het lied van zijn migrerende kompaan begrijpen? We hebben een debat nodig, een confrontatie van culturen. Waar dat gebeurt, doet er niet toe...

De uitdaging bestaat erin om van onze verschillende 'achtergronden' datgene over te houden waarop werkelijk een gemeenschappelijk, bewust geaccepteerde toekomst kan worden gebouwd. Eigenlijk, zoals Amin Maalouf benadrukt, 'zou iedereen aan wat hij als zijn identiteit beschouwt een nieuw element moeten kunnen toevoegen, dat in de loop van de nieuwe eeuw, het nieuwe millennium steeds belangrijker zal worden: het gevoel dat jij ook deel hebt aan het menselijk avontuur.'

Vertaling: Marijke Arijs

Lezing ter gelegenheid van de **seizoensopening 2012-2013** van het
Internationaal Literatuurhuis **Passa Porta**,
Brussel, **25.09.2012**

www.passaporta.be

ORG.: PASSA PORTA, HET BESCHRIJF, ENTREZ LIRE , SHAHRAZAD - EU CULTURE
PROGRAMME